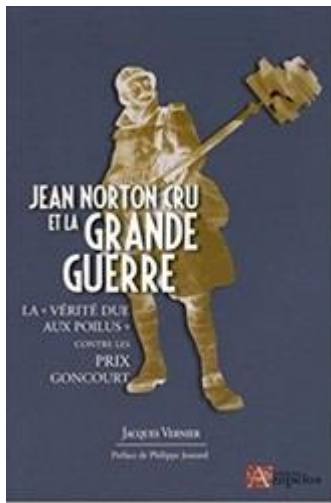

Liesbeth van Nes

Over *Tot ziens daarboven* van Pierre Lemaitre

Liesbeth van Nes (1954) studeerde Nederlandse Taal- en Letterkunde, gaf les in het voortgezet onderwijs en doceert Nederlands aan de Vertalersvakschool Amsterdam. Ze debuteerde als vertaler in 1994 met Roemruchte daden en opvattingen van doctor Faustroll, patafysicus van Alfred Jarry en werd met haar eigen hervertaling daarvan in 2017 genomineerd voor de Filter Vertaalprijs. Ook is ze de vertaler van HhhH van Laurent Binet, dat werd genomineerd voor de Europese Literatuur Prijs en door Roel van Broekhoven voor de VPRO tot televisieserie is bewerkt. Behalve uit het Frans vertaalt ze uit het Duits. Voor haar vertaling April in Parijs van Michael Wallner ontving ze een prijs van de EU-regio Aachen. Ook Tot ziens daarboven werd genomineerd voor de Europese Literatuur Prijs, een eer die eveneens te beurt viel aan Daar is hij weer van Timur Vermes en Een heel leven van Robert Seethaler. In 2018 werd ze genomineerd voor de Dr Elly Jaffé Prijs. 'Over Tot ziens daarboven van Pierre Lemaitre' werd als voordracht gehouden tijdens de Vertalersgeluktournee van 2015.

Over *Tot ziens daarboven* van Pierre Lemaitre

Het was voor mij een langgekoesterde wens: een boek over de Eerste Wereldoorlog vertalen. Waarom wil iemand een boek over een oorlog vertalen? Mijn moeder kan zich er niets bij voorstellen. Ze gruwet van oorlog. En daarmee heeft ze mij zonder het te weten ook voorzien. Het was namelijk angst waardoor mijn fascinatie voor de wereld van de loopgraven werd gewekt. Ik kon me niet voorstellen hoe het was en nog minder hoe het er uit te houden was. En ik durfde er pas in te stappen toen mij een betrouwbare gids werd aangereikt, een boek van Jean Norton Cru. Op de kaft staat een 'poilu', een destijds verzonnen bijnaam voor de gewone soldaat. 'Poilu' betekent behaard. De bijnaam ontstond, omdat de soldaten in de loopgraaf eruit zagen als verwilderde beesten, ze zaten onder de modder en waren ongeschoren, behalve als er een foto werd gemaakt. Op zijn bajonet rijgt de poilu een reeks boeken die volgens Cru niet door de beugel konden. Cru bracht zijn tijd in de loopgraven door met het lezen van boeken over ervaringen in diezelfde loopgraven. De meeste kraakte hij af wegens onjuistheden. Hij citeert bijvoorbeeld een auteur die zegt: 'Nu zagen we voor het eerst de Duitsers van dichtbij. We konden het nummer op hun kraag onderscheiden.' Tja, zegt Cru, wij Fransen hadden het nummer van onze eenheid op de kraag staan, maar elke poilu weet dat de Duitsers geen nummer op hun kraag hadden, dus deze schrijver heeft nooit in de loopgraven gezeten.

Andere boeken konden in zijn ogen geen genade vinden omdat ze 'broodje-aap'-verhalen doorgaven: een Franse officier loopt een verlaten huis binnen, waar hij dameslingerie op de trap ziet slingeren en in de eetkamer een gedekte lunchtafel aantreft. Hij zet een van de inderhaast omvergeworpen stoelen overeind, gaat zitten en verorbert de voortreffelijke lunch die, zoals later blijkt, daar was klaargezet voor de groothertog van Mecklenburg-Schwerin. Verhalen die aan het front met graagte werden doorverteld, juist omdat niemand ze had meegemaakt. Natuurlijk waren er ook boeken die Cru voortreffelijk vond. *Ceux de 14* bijvoorbeeld van Maurice Genevoix. Ik was ervan onder de indruk en wilde het graag vertalen, maar ik heb het nooit aan de man weten te brengen. Het was te dik en er was te weinig in 'samengevat'. Er was kortom geen roman van gemaakt.

Terwijl ik Genevoix las, zat ik me al wel af te vragen hoe ik bepaalde dingen zou vertalen. Genevoix was luitenant en als zijn poilu's hem aanspraken, zeiden ze zonder uitzondering tegen hem: 'Oui, mon lieutenant.' En ik dacht dat ze dat 'mon' toevoegden omdat ze hem zo graag mochten. Nog niet zo lang geleden ontdekte ik dat het een bezittelijk 'mon' is. Beter gezegd, een gezagsverhouding: u bent mijn luitenant, ik voer uw bevelen uit. Het is maar goed, dat ik toen niet kon gaan vertalen.

Tot ziens daarboven is geschreven in 2013 en dus geen persoonlijk relaas van eigen ervaringen in de loopgraven. Intussen weet ik er genoeg van af om te weten dat het vrij reëel is wat Lemaitre beschrijft. De eerste drie hoofdstukken spelen zich in de loopgraven af. In die episode leren we twee van de hoofdpersonen kennen, Albert Maillard en Édouard Péricourt. De een

is boekhouder en de ander beeldend kunstenaar, en ze hebben niets gemeen. Ze krijgen pas met elkaar te maken tijdens een aanval op de Duitsers, een dag of tien vóór de wapenstilstand van 11 november 1918. Édouard raakt gewond aan zijn been. Even verderop komt Albert in een granaattrechter terecht en wordt met aarde bedolven door een ontploffende granaat. Hij kan alleen nog zijn oogleden bewegen, zijn vingers, zijn lippen. Er treedt een stilte in. De aarde drukt op Alberts rug, hij snakt naar adem. Hij denkt: niet in paniek raken, niet in paniek raken. Maar hij raakt in paniek. Hij klauwt met zijn vingers, voelt zacht en blubberig vlees. Het is een paardenhoofd. Hij rukt de kaken uit elkaar en zuigt de bedorven lucht op die eruit opstijgt. *The Godfather?* Ja, Lemaitre heeft me verteld dat hij aan die beroemde scène dacht toen hij dit schreef. Maar die verrotte lucht helpt maar even, het is onontkoombaar dat Albert het loodje legt. Wat we niet weten, is dat Édouard in actie is gekomen en ondanks de wond aan zijn been zo snel hij kan naar de uit aarde stekende punt van de bajonet tijgert. Hij graaft Albert nog net op tijd uit, en terwijl die de longen uit zijn lijf hoest, komt er een granaatscherf voorbij, die Édouards onderkaak wegrukt. Hij is een van de talloze 'gueules cassées' geworden. Een aanduiding voor soldaten met hoofdwonden. Het was een grote groep onder de gewonden, een verklaring voor de impuls die de plastische chirurgie tijdens de Eerste Wereldoorlog kreeg. Het resultaat is nog niet helemaal overtuigend.

Elke avond trad er een gevechtspauze in, waarin met goedvinden van beide kanten de gewonden door de brancardiers van het slagveld konden worden gehaald. Édouard ligt nog in de ziekenboeg, als Albert op beschuldiging van desertie bij een generaal moet voorkomen. 'Wat deed u daar op de bodem van die granaattrechter, soldaat Maillard, terwijl u geacht werd op de

Duitsers af te stormen en hun loopgraaf te veroveren?' Albert kan geen woord uitbrengen en doet het letterlijk in zijn broek. Terwijl hij in de houding moet blijven staan, produceert hij een pisllek op het tapijt. De generaal buldert: 'Alors, soldat Maillard?'

En omdat je hebt geleerd te vertalen wat er staat, vertaal je: ‘Wel, soldaat Maillard?’ En pas na enige tijd steekt je verstand de kop op en denk je: is het niet veel logischer als hij hem met alleen zijn achternaam afblaft? ‘En, Maillard?’ Klinkt dat niet veel beter? En bovendien had ik het Franse ‘vous’ steeds maar keurig vertaald met ‘u’. Moest dat niet gewoon ‘je’ worden? ‘Wat deed u daar op de bodem van die granaattrechter, soldaat Maillard?’, klinkt zwakker dan: ‘Wat spookte je daar uit, Maillard?’ Voor dat soort dingen moet je bij een expert zijn. Ooit heb ik ‘Oui, mon général’ vertaald met ‘Ja, commissaris’. Niet ‘Ja, generaal’, omdat dit bij de politie speelde. Als door een engel geleid, dat is wat je noemt vertalersgeluk, vroeg ik het na bij een kennis, die bij de politie werkt. ‘Geen sprake van, wij zeggen bij de politie altijd “meneer”.’ ‘Echt waar? “Ja, meneer”?’ ‘Echt waar.’ Als ik dat niet had nagevraagd had het hele contingent politie onder de Nederlandse bevolking vreemd opgekeken van mijn vertaling.

Ik had het telefoonnummer van de Bergings- en Identificatie Dienst Koninklijke Landmacht, Opleidings- en Trainings Centrum Logistiek, Kamp Soesterberg. Ik zat namelijk ook met de vraag hoe ik ‘soldat inconnu’ moest vertalen. Staat er ‘onbekende soldaat’ op een bordje op een paaltje in de grond boven een inderhaast begraven, maar ongeïdentificeerd lijk? Het graf van de onbekende soldaat is zo bekend, dat ik liever een andere term had. De man die ik in Soesterberg aan de telefoon kreeg, gaf me een term voor ‘soldat inconnu’, die tot op de huidige dag wordt gebruikt, namelijk ‘onbekende militair’. Gaat het om een burger, dan staat er ‘onbekende’, maar gaat het om een militair, dan staat er militair en niet soldaat, omdat

‘soldaat’ een rang is. Aha! De onbekende soldaat-monumenten zijn dus bedoeld voor de poilu’s.

En daarna vroeg ik door over ‘soldat Maillard’. En tot mijn niet geringe verbazing bleek deze toevallige meneer die toevallig de telefoon had opgenomen toen ik toevallig belde, Frans te kennen. Het zegt wel iets over mijn ideeën over het leger, dat ik totaal niet had verwacht, daar enige kennis aan te treffen over delicate kwesties als wanneer men u in het Frans gebruikt en wanneer niet. En zonder dat ik verder vroeg, kreeg ik ook te horen hoe dat in het Duits in zijn werk gaat met ‘Sie’ en ‘du’. Bij het leger denk ik aan stompzinnige figuren, die bevelen schreeuwen, of die bevelen opvolgen. Dat er iemand zijn talen zou spreken, had ik nooit verwacht.

Maar de man in Soesterberg verwees me voor de kwestie ‘soldat Maillard’ liever door naar iemand van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie in Den Haag. Daar kreeg mijn beeld van de stompzinnige militair alweer een knak, want ik kreeg hier een hoogst intelligente en belezen man aan de lijn, die ik later vaker heb geraadpleegd. Hij vertelde me dat het gebruik van ‘u’ en ‘soldaat’ de afstand die er bestaat tussen generaal en soldaat alleen maar vergroot, en dat het in militaire kringen, ook in Nederland, gebruikelijk is om op die manier een ander te vernederen.

Mijn eerste vertaling was dus juist. Dat is volkomen toeval en komt bitter weinig voor. Alhoewel, 'bitter' is hier niet het juiste woord. Het lijkt achteraf onnodig om al die moeite te doen, maar dat is het niet. Je moet als vertaler altijd zeker weten wat je doet. Je eerste intuïtie is vaak juist, maar even vaak niet. Het is veel beter om op zeker te spelen. Al is ook daarvoor intuïtie noodzakelijk: je moet een bepaalde neus hebben om te weten wat je na moet vragen.

Terug naar Édouard en Albert. Op 11 november 1918 hebben ze de oorlog overleefd en ze knippen in hun handjes. Alhoewel, Édouard ligt in het ziekenhuis en Albert wacht op zijn demobilisatie. En als hij dan is teruggekeerd in het burgerleven, is zijn baan als boekhouder al die tijd door een ander vervuld, die ze nu niet gaan ontslaan, en heeft zijn geliefde intussen een ander. De bittere waarheid is dat het leger tijdens de gevechten aan gesneuvelden geen waarde hecht en dat gewonden alleen maar in de weg lopen of liggen. Wat telt zijn de gevechtssklare troepen. Na de oorlog keert dat op bizarre wijze om. De soldaten die nog in leven zijn, vormen een sta-in-de-weg en moeten worden gedemobiliseerd. De doden, die tijdens de slag niet telden, worden nu de ware helden van het dankbare vaderland. Ze worden officieel herbegraven op nieuwe, nationale herdenkingsterreinen. Er wordt een eeuwige vlam voor hen ontstoken. En de overlevende soldaten moeten zelf maar zien hoe ze het redden, geestelijk, en financieel. Édouard verzint er iets op. En als ik tegenwoordig in Frankrijk kom en in een dorp, in elk dorp, het onvermijdelijke monument voor de gevallen zie, moet ik glimlachen. Vanwege die oplossing van Édouard.